

УДК 821. 161. 2-6. 09

КОСМОГОНІЧНІ МІФИ ЯК ОДНА З ТЕОРІЙ ВИНИКНЕННЯ Й ЗАНЕПАДУ ВСЕСВІТУ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ОЛІЙНИКА

**КОСТРИЦЯ Н. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри української та класичних мов Національного університету
біоресурсів і природокористування України (м.Київ)**

У статті проаналізовано космогонічний міф Бориса Олійника, виділено в ньому декілька граней: міф циклічний, етіологічний, антропологічний, дуалістичний; з'ясовано, що поезія цього автора, накладена на міфи різних народів світу, вибудовується у велику космогонічно-есхатологічну міфологічну систему з чітко вималюваними елементами.

***Ключові слова:** міф космогонічний, циклічний, етіологічний, антропологічний, дуалістичний*

Звернення до витоків літератури розширює й поглиблює наше сприйняття й розуміння художніх цінностей. Українське літературознавство довгий час розвивалося в руслі радянського літературознавства, яке актуалізувало передусім соціологічні підходи, що не давало можливості прочитувати складні тексти, особливо ті, які виростили на міфологічній основі.

Міфопоетичний метод аналізу художнього тексту набуває актуальності в українському літературознавстві останнього десятиріччя ХХ століття. А космогонічні міфи і космологічні уявлення займають особливе місце серед інших форм міфопоетичного світогляду, оскільки описують просторово-часові параметри всесвіту. Вони концентруються насамперед навколо актуального стану світу: його структури, набору, зв'язку і функцій частин (синхронічний аспект), – а також описують виникнення всесвіту (діахронічний аспект) [2, с.6].

У космогонічних міфах особливо чітко актуалізується характерний для міфології пафос перетворення хаосу в космос. У них безпосередньо відображається уявлення про структуру Всесвіту, описується його «вегетативна» (світове дерево), зооморфна чи антропоморфна модель. Космогонія зазвичай включає роз'єднання й виділення основних стихій (вогнь, вода, земля, повітря), відділення неба від землі, появу земної тверді й світового океану, установлення світового дерева, світової гори, закріплення на небі світил і т.д., потім створення ландшафту, рослин, тварин, людини. На сьогодні в українській літературі міфопоетичний аспект творчості Бориса Олійника залишається малодосліджений.

Метою нашої статті є дослідження долі людини й людства в структурі космогонічного міфу, відтвореного в поетичній творчості Бориса Олійника.

У нашому дослідженні ми спиралися на теоретичні основи міфокритики канадського вченого Н. Фрая; дослідження творчості Бориса Олійника вітчизняними науковцями та письменниками В. Гулій, М. Ільницьким, Г. Ключеком, В. Моренцем, Н. Сологуб та ін.

© Н. М. Костриця, 2015

У космогонічних міфах особливо чітко актуалізується характерний для міфології пафос перетворення хаосу в космос. У них безпосередньо відображається уявлення про структуру Всесвіту, описується його «вегетативна» (світове дерево), зооморфна чи антропоморфна модель. Космогонія зазвичай включає роз'єднання й виділення основних стихій (вогнь, вода, земля, повітря), відділення неба від землі, появу земної тверді й світового океану, установлення світового дерева, світової гори, закріплення на небі світил і т.д., потім створення ландшафту, рослин, тварин, людини.

«Космогонічні міфи й космогонічні уявлення займають особливе місце серед інших форм міфопоетичного світогляду, оскільки описують просторово-часові параметри Всесвіту, тобто умови, у яких протікає існування людини й міститься все, що може стати об'єктом світотворення. Космогонічні уявлення концентруються передусім довкола актуального стану Всесвіту: структура світу – набір, зв'язок і функціонування його частин, інколи – їх кількісні параметри (синхронічний аспект опису космосу). Космогонічні міфи описують, як виник Всесвіт (діахронічний аспект). Актуальний стан Всесвіту в міфопоетичному мисленні пов'язується воедино з його походженням як наслідок з причиною. Таким чином, синхронічний і діахронічний аспекти ілюструють лише два прояви однієї сутності: те, що породжено під час створення й упорядкування космосу, виникло в ході його розвитку [2, с.6]».

Борис Олійник на маргінесах своєї поезії формує власний космогонічний міф. Письменник створює «вегетативну» модель Всесвіту, тобто в центрі його розміщує Світове Дерево – вербу, «дуб тривічний», полтавські тополі, «що тримають півкулю ефіру», «вселенське древо»:

Рід наш – з кореня верби...

(«Чорний вітер. Жовтий смерч»).

Щось владне із нічної глибини

Виводить в степ, сповитий в дивне мрево,

І пророста в мені вселенське древо,

Древніше Господа і сатани

(«Заклинання вогню»).

Треба відмітити, що Світове дерево в міфологічній моделі світу – «універсальний символ, що об'єднує всі сфери світотворення (космосу). Може втілюватися в образі власне дерева, крона якого дістає неба, коріння спускається в підземне царство, стовбур асоціюється з середнім світом (земля), та інших символів, співвідносних із світовою віссю [1, с. 666]».

Світове Дерево розміщується в сакральному центрі світу й займає вертикальне положення. Воно є домінантою, що визначає формотворчу й змістову організацію всесвітнього простору. З допомогою Всесвітнього Дерева розрізняють основні зони Всесвіту: верхня (небесне царство), середня (земля), нижня (підземне царство); минуле, сучасне, майбутнє; предки, сучасне покоління, нащадки (у ґенеологічному першоелементі); три стихії (вогнь, земля, вода). Таким чином, кожна частина світового дерева визначається особливим набором ознак.

Горизонтальна структура Світового Дерева створюється ним самим і об'єктами, що розміщені довкола. Світове Дерево, змальоване Борисом Олійником, теж можна розглядати у вертикальному й горизонтальному вимірах. При членуванні Дерева по вертикалі відчуваємо віяння

«Божественної комедії» Данте Аліґ'єрі, в уявленні якого космос поділяється на землю, пекло, чистилище й небесні сфери раю. Пекло нібито знаходиться в північній частині землі й має форму конуса, усередині якого йдуть 9 уступів, що зветься колами. У них, залежно від ступеня земних провин і гріхів, караються пекельними муками душі грішників. Чистилище розташоване на поверхні землі. На березі Світового океану знаходиться передчистилище, а далі підіймається освітлена сонцем і вкрита буйною рослинністю висока гора (за формою – зрізаний конус), оточена водою. На ній – 7 уступів, де поступово очищуються душі. Вершина – земний рай. Найбільшу частину світу займають 10 небесних сфер, у яких перебувають душі тих людей, що заслужили вічне блаженство. Десята сфера неба – емпірей – є місцем божества.

Борис Олійник детально не розробляє цей мотив. Можна сказати, що він спрощує систему Данте, розмежовуючи дев'ять кругів пекла і сім небесних кіл:

*Ворушиться ґрунт... Розверзається ґрунт,
то триста з дев'ятого круга встають
(«Урок»).*

... коло – основаспіралі...

*Шосте довершив. На сьоме ідеши у зеніт олімпійський
(«Зачин. При гончарному крузі»).*

Є також і середня, проміжна ланка, відносно якої й виділяються дві вищезгадані, – земля.

Горизонтальна структура створюється самим Світовим Деревом і об'єктами, що знаходяться довкола нього: «сторони світу», «знаки сузір'їв», «числа магічного смислу», «землі і води».

Головною особливістю будь-якого космогонічного міфу є мотив перетворення хаосу в космос. «У міфологічній та ранньофілософській традиції Всесвіт розумівся як єдність бінарної опозиції хаосу і космосу. Перехід від хаосу до космосу складає основний зміст міфів у всіх народів [5, с.1]». Про хаос згадок в Олійника дуже мало. Для поета цей період у космогонії принципового значення не має. Борис Олійник цей мотив детально не розробляє. Для нього хаос асоціюється з мороком, суєтою, які поступово впорядковуються й перетворюються в гармонійний космос.

*Всі ми з мороку родились
І повернемось у морок,
Щоби морок народить*

(«Заклинання вогню»).

Поступово хаос перетворюється на космос. Усе впорядковується. Олійник детально не описує творення основних стихій: неба, землі, повітря, води. Він лише вказує на їхнє існування в просторі:

*Все було так предметно зрима,
Водночас – ілюзорно безмежна,
Навіть небо й земля – у риму,
Хоч обоє і протилежність.
Так спліталось тонко і лагідно
Все на світі у дивній злагоді*

(«Рух»).

Мотиви поезії перегукуються з біблійними переказами про Едемський сад до гріхопадіння Адама, але в Олійника людина в цьому гармонійному світі не присутня, тому відсутній мотив смерті. Ще немає колообігу, зміни пір року, часових змін у добі. Навіть небо і земля – протилежності, дуалістичні за своєю сутністю, існують в гармонії і злагоді.

У вірші «До проблеми часу» першочас набирає розгону, буття вже починає циклізуватися:

Всі борги відкладаєм на завтра із будня на свято.

«Віддамо, – позіхаємо. – Ще й не хилилось на пруг».

Та яюсь, позирнувши опівдні на круг циферблата,

Ми сахаємось в розпачі: стрілка довершує круг.

Отже, ритм буття вже заданий, і в наступних віршах Бориса Олійника світ постає перед нами в динаміці, розвитку, своєму циклічному існуванні «по тих законах кола, що невідступно діють»:

І Планета виконує свій колобіг

По давно уже награній схемі

(«Все в цім світі відоме...»).

Отже, у великій космогонічній міфологемі Бориса Олійника вимальовується ще одна грань – міф циклічний або календарний. Як відомо, «ці міфи пов'язані з циклом календарних обрядів, як правило, з аграрною магією, орієнтованою на регулярну зміну пір року, особливо на відродження рослинності навесні, на забезпечення врожаю. Розповсюджений календарний міф про бога або героя, щопомирає й воскресає [Ошибка! Источник ссылки не найден.]».

У календарному міфі Бориса Олійника не фігурують ні герої, ні боги, які вмирають і відроджуються, але цей міф розробляється традиційно, у відповідності з українським фольклором. Акцент робиться на зміну пір року, колообіг у природі й сонцеобіг в межах доби.

Цей вічний колообіг – правічна новизна: по колу сонце йде,

і місяць коло креслить... Коли вмирають

весни, живе надія в кленах, що в пагонах оновлених вона

воскресне знову і в радості зеленій перегорить у ватрі,

щоб завтра чи позавтра – допоки сонце гріє – скресати

у надіях по тих законах кола, що невідступно діють...

(«Цей вічний колообіг»).

Все у цьому світі, сину,

Тонко з'єднане у сутнім.

Все в гармонії нещадній

Вічний колобіг вершить

(«Урок»).

Кожен письменник творить свій світ. Для В Олійника – насамперед – динамічна картина. Динаміка передається за допомогою нагнітання дієслів із семантикою руху («йде», «креслить», «проліта», «живе», «воскресне» та ін.). Циклічність підкреслюють також повтори («коло», «сонце», «день», «ніч», «колообіг»), використання антонімів («вмирають» – «живе»; «воскресне» – «перегорить», «зійде» – «зайде»; «день» – «ніч»).

Отже, саме такі художні засоби є домінуючими у творенні циклічного міфу Борисом Олійником.

Невід'ємною частиною будь-якої міфології є міфи етіологічні. «Це міфи, що пояснюють виникнення різних природних і культурних особливостей і соціальних об'єктів. Практично під етіологічними міфами розуміють розповіді про походження тварин і рослин, гір і морів, небесних світил і метеорологічних явищ, видів господарської діяльності, а також вогню, смерті та ін. [4*Ошибка! Источник ссылки не найден.*]».

До етіологічних міфів як частини космогонічних прилягають міфи астральні, солярні й місячні, що відображають архаїчні уявлення про зірки, сонце і місяць та їх міфологічні персоніфікації.

У космогонії Бориса Олійника астральний міф достатньо спрощений. Зорі не обожествляються, не втілюються в образах героїв, не набувають обрисів тварин. Хоча вони персоніфікуються, набувають рис, властивих живим істотам:

*І немов глядачі на кориді, зманіжені зорі
Від захоплення й жаху туманили очі
(«Іспанські мотиви»).*

*А на Купала
Дві зорі підбито впали...
(«Парубоцька балада»).*

Із зорями пов'язаний мотив смерті, адже недарма в народі існує повір'я: зірка впала – померла людина. Ось кілька прикладів: «дві зорі підбито впали», «офіцер зорею люто появивсь», «піти по-солдатськи в атаку, де порівно – смерть і зоря». Незважаючи на це, зорі – найвитонченіший, найдосконаліший продукт світотворення. Недарма їх письменник порівнює з кришталем:

*Небо – вигнутим дзеркалом.
Зорі тонко подзенькують,
Дзінь-дзень – дзвінко подзенькують,
Мов на люстрі кришталь
(«Біла мелодія»).*

«Частиною космогонічних міфів є міфи антропогонічні – про походження людини, перших людей чи племенних першопредків... Походження людини в міфах може пояснюватися як трансформація тотемних тварин, як відділення від інших істот, як удосконалення (самовдосконалення чи силами богів) деяких недосконалих істот, «дороблення», як біологічне породження богами чи як виготовлення божественними деміургами із землі, глини, дерева і т. п., як переміщення деяких істот з нижнього світу на поверхню землі [1, с. 654]».

Виникнення людини в Олійника – це переосмислення міфу про «божу іскру», «боже дихання», «божественний камінь», які вклав творець замість серця в глиняну, дерев'яну чи з іншого матеріалу істоту. Різниця в тому, що в міфі Олійника роль деміурга виконує вогняна стихія:

*Суть – огонь –
Праматір і отець світобудови.
Із варива його живу основу
Узяв собі первинний ембріон,
Що крізь мільярди літ, віків і ер,
Підвладний поступу, повільно, плазом
Піднявся з примітиву протоплазми*

До вінценосних сірих двох півсфер.

* * *

*Був я у всьому, що суще одвіку довкола,
Був я, перебуду і є при тобі і в тобі...
... Спрага ж по небу – верховний мій сенс і мета.
Кожній людині поклав я її по зернині,
Тим одділивши тебе від молюска й крота
(«Заклинання вогню»).*

Гармонійному світові, в основі якого лежить вогонь, Олійник протиставляє «антисвіт», у якому шанується лише золото – «жовтий метал». Так витворюється ще одна грань великої космогонії – дуалістичний міф, який описує «світобудову як єдність протилежних явищ і символів: космологічних (космос і хаос, місяць і сонце, небо і земля, день і ніч), біологічних (чоловіче й жіноче), соціальних (дуальна організація суспільства), етичних (добро і зло) [4]».

Треба відмітити, що саме протиставлення добра і зла лежить в основі дуалістичного міфу Бориса Олійника, адже «добро і зло» – в міфологічній моделі світу одне з основних протиставлень, що співвідносяться з світом і пільмою, небом і пеклом, життя і смертю, правдою і кривдою, богами і злими духами і т. п. Для творення дуалістичного міфу Борис Олійник використовує принцип протиставлення: вогонь (життєдайна сила) і золото (нищівна сила, яка руйнує людські долі, несе розбрат і смерть):

*...Та вдивись в зеніт: ... на житейським небосхилі
Прогалини чорніють, як могили.
То ями тьми – мій лютий антисвіт.
Там править вавилонська круговерть,
Де верх бере у підступах спритніший,
Де спить на троні господом всевишнім
Шматок металу жовтого, як смерть.
(«Заклинання вогню»).*

На те, що цей «антисвіт» ворожий гармонійному світові, в основі якого лежить життєдайний вогонь, указує ряд факторів. По-перше, наявність вавилонського мотиву («вавилонська круговерть»). За біблійним міфом, вавилоняни хотіли побудувати вежу аж до самого неба, але Бог Яхве змішав їхні мови, і вони перестали розуміти одне одного. Звідси – паралелізм: з однієї мови (гармонія) – декілька мов (дисгармонія, люди не розуміються між собою); один світ – розпадається на 2 світи. По-друге, присутність негативно маркованої лексики: «прогалини чорніють, як могили»; «ями тьми», «шматок металу... як смерть»; «поріддя тьми»; «порожнеча сита»; «смерті... фатальний лик»; «пекельне ремесло»; «ями з трупами», яка вказує на смерть і руйнацію. Основний акцент робиться на протиставленні вогню і золота. Вони схожі за кольором, але зовсім різні за своєю суттю.

Підсумовуючи дослідження поезії Бориса Олійника, зазначимо, що автор створює «вегетативну» модель Всесвіту, у центрі якого розміщується Світове Дерево. Воно визначає формотворчу й змістову організацію всесвітнього простору, його можна розглядати у вертикальному й горизонтальному вимірах.

При членуванні дерева по вертикалі можна виділити 9 кругів пекла, 7 небесних кіл і землю як проміжну ланку. Горизонтальна структура створюється

самим Світовим Деревом і об'єктами, що знаходяться довкола нього: «сторони світу», «знаки сузір'їв», «числа магічного смислу», «землі і води».

Розглядаючи великий космогонічний міф Бориса Олійника, ми можемо виділити в ньому декілька граней: міф циклічний, етіологічний, антропологічний, дуалістичний.

Перспективами нашої подальшої роботи є дослідження творчості Богдана Ігоря Антонича в міфологічному аспекті й порівняння її з міфологією, створеною Борисом Олійником.

Список літератури

1. Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М.: Наука, 1990. – 672 с.
2. Мифы народов мира : энциклопедия: [в 2-х т.] / [гл. редактор С. А. Токарев]. – М. : Рос. энциклопедия, 1997. – Т. 2. – 1119 с., с. 6.
3. Мифы народов мира. Энциклопедия (В 2 томах) / Гл. ред. С.А.Токарев. – М. : Рос. энциклопедия, 1980. Т.2 – 719 с.
4. Поняття міфології і ритуалу. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/10648>
5. Ярмоленко Н. Трансформація Міфологічної опозиції «хаос – космос» в українській літературній традиції / Наталя Ярмоленко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/filol/2011_198/N198p166-170.pdf

References

1. Myfolohycheskyi slovar / Hl. red. E. M. Meletynskiy. – M.: Nauka, 1990. – 672 s.
2. Myfi narodov myra : entsyklopedyia: [v 2-kh t.] / [hl. redaktor S. A. Tokarev]. – M. : Ros. entsyklopedyia, 1997. – Т. 2. – 1119 s., s. 6.
3. Myfi narodov myra. Entsyklopedyia (V 2 tomakh) / Hl. red. S.A.Tokarev. – M., 1980.– M. : Ros. entsyklopedyia Т.2 – 719 s.
4. Poniattia mifolohii i rytualu. – Rezhym dostupu : <http://books.br.com.ua/10648>
5. Iarmolenko N. Transformatsiia Mifolohichnoi opozytsii «khaos – kosmos» v ukrainskii literaturnii tradytsii / Natalia Yarmolenko. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/filol/2011_198/N198p166-170.pdf

В статье проанализированы космогонический миф Бориса Олійника, выделено в нем несколько граней: миф циклический, этиологический, антропологические, дуалистический; выяснено, что поэзия этого автора, наложенная на мифы разных народов мира, выстраивается в большую космогонично-эсхатологическую мифологическую систему с четко определенными элементами.

Ключевые слова: миф космогонический, циклический, этиологический, антропологические, дуалистический

A cosmogonic myth by Borys Oliynyk is discussed in the article. The author singles out its several sides: a cyclic myth, an etiologic myth, an anthropologic myth and a dualistic myth as well. The article substantiates that the poetry written by this author and based on

the myths of the peoples all over the world grows into a big mythological system with definite elements.

The main peculiarity of any cosmogonic myths is a motive of transforming chaos into cosmos. Borys Oliynyk does not develop this motive in detail. For him the chaos is associated with a hussle and fuss, which gradually transforms into harmonious cosmos. Nonexistence regenerates and the existence emerges and starts cycling.

A cyclic or a calendar myth is developed in a traditional way (with regard to Ukrainian folklore). The change of seasons, constant flow of events in nature and the sun rotation within the limits of twenty-four hours are emphasized in the article. The poet creates a dynamic picture of the world, which exists under the laws of the circle.

An etiologic myth, which explains the origin of the different natural phenomena: plants, animals, in its turn, can be divided into astral, solar and lunar ones.

An astral myth, which is connected with the emergency of stars and planets in the cosmogony by Borys Oliynyk, is rather simplified. The stars are not deified, are not incarnated into the images of heroes are not regenerated into animals, although they are personified. A death motive is connected with the stars, which contrary to this fact, are the most accomplished products of the world creation.

Solar and lunar myths in the mythology by Borys Oliynyk are closely connected. The sun and the moon are dualistically opposite. Thus, the sun carries positive emotions and the moon – negative. Besides, dualism is emphasized by the comparison between the sun and the objects, which bring life (bread), and the moon is compared with the objects, which bring the death (weapon).

Thus, the poetic world of Borys Oliynyk is focused on the powerful mythopoetic basis that connects his poetry not only with folklore but also with the European tradition, which uses mythological structures to reflect the existence in an artistic way.

Keywords: *a cosmogonic myth, cyclic, etiologic, anthropogonic, dualistic*

УДК 81:50]:1

СООТНЕСЕННОСТЬ СМЫСЛА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

ДОВГАНЬ А. В., кандидат филологических наук, начальник отдела международных связей Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств (г.Киев)

В статье рассмотрены особенности взаимодействия смыслов в контексте квантовой сцепленности и представлена специфика функционирования этого процесса в контексте социальной онтологии.

Ключевые слова: *смысл, текст, текст художественный, квантовая сцепленность*

Современное общество глубоко дифференцировано: оно разделено на социальные слои, религиозные группы, социально-культурные сообщества и прочее. Однако, не смотря на кажущуюся разобщенность разных явлений социальной жизни, любая особенность, предмет, свойство и тому подобное

© А. В. Довгань, 2015